

האמנם מורשת ז'בוטינסקי?

יעקב שביט

יחיעם ויץ / ממחתרת לוחמת למפלגה פוליטית: הקמתה של תנועת החרות 1947-1949, המרכז למורשת בן-גוריון, קריית שדה-בוקר, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב 2002, 255 עמ'

ההיסטוריה של הארגון הצבאי הלאומי (האצ"ל) אינה מקרה יוצא-דופן של ארגון מחתרתי, או ארגון טרור, ההופך למפלגה פוליטית, ובמוקדם או במאוחר מגיע גם אל השלטון. גם מאבק בין הזרוע הצבאית לזרוע הפוליטית בתוך ארגון ממין זה הוא בגדר תופעה מוכרת. אבל לתולדות האצ"ל והתנועה שירשה אותו, תנועת החרות, ישנם כמה קווים-ייחוד: האצ"ל לא היה רק פרק רגיל בתולדות התנועה הרוויזיוניסטית אלא ביטא מהפך דרמטי, הן במטרות והן בשיטות הפעולה של התנועה. תנועת החרות הייתה אמנם "מיסודו של האצ"ל", אך היא גם הייתה פועל יוצא של תמורה עמוקה, ועוד יותר מכך – חוללה מהפך עמוק. עם זאת, האצ"ל טען כל ימי קיומו שהוא ממשיכה הישיר של התנועה הרוויזיוניסטית, ותנועת החרות טענה בעקשנות שהיא היורשת הישירה של השניים. האם יכול הדיון בהיסטוריה הפנימית הזאת להיות משוחרר מהמשא המכביד של אוטו-היסטוריה ופולמוס? מסתבר שאין הדבר קל כלל וכלל.

בספטמבר 2003 פרסם זאב צחור במוסף ספרים רשימת ביקורת על ספרו של יחיעם ויץ, שעוררה תגובות נסערות מצד "שומרי החומות" של התנועה הרוויזיוניסטית ושל האצ"ל. בתגובות הללו נדונו, בין היתר, הסיבות למספר הקטן של מחקרים היסטוריים שעניינם תולדות מחנה הימין הציוני והישראלי לשלוחותיו ולהסתעפויותיו. אחת הטענות הייתה – איך לא? – שמיעוט המחקרים נובע מ"זיהויים של החוקרים בתחום עם השמאל הישראלי ואימתן דריסת רגל לכותבים בעלי רקע אחר". ומכאן יצאה המסקנה המתבקשת: "ראוי היה שאנשי אקדמיה אלה יבחנו כיצד הפכו לחבורה מונוליתית, הדורסת ברגל גסה את עקרון הפלורליזם שאותו הם מקדמים כביכול".

לאמתו של דבר, בניגוד לטענת צחור ומבקריו כאחד, נכתב לא מעט על תולדות מחנה הימין בישראל, גם היסטוריה עצמית, שנכתבה בעידוד ובתמיכה של מוסדות שונים הקשורים לימין, וגם מחקרים שנכתבו במסגרת האקדמית, הנתונה כביכול "בידי השמאל". זאת ועוד, דבר לא מנע בדור האחרון מתלמידי מחקר ומחוקרים לחקור ולכתוב לפי בחירתם. לא "השמאל" הוא האשם בכך, שמחברים לא-מעטים העדיפו לכתוב ביוגרפיות של מנחם בגין ולא היסטוריה של תנועת החרות. לאמתו של דבר, מאחורי הטענות על "צנזורה" ו"אפליה" מסתתרת הסברה, שמטרת המחקר ההיסטורי בנושא היא להלל ולשבח את מחנה הימין הציוני ולא למצוא מתוס בהתנהלותו, וכן חוסר נכונות לקרוא היסטוריה ביקורתית. כתיבה מדעית-ביקורתית בנושא זה נתפשת מלכתחילה ככתיבה עוינת מבית מדרשו של "השמאל". לפיכך הטענה, שבין התנועה הרוויזיוניסטית ותנועת החרות לא הייתה המשכיות הרמונית, או נדוגמא רגישה אף יותר, שמנחם בגין לא היה, כטענתו, תלמיד וממשיך דרך נאמן של זאב צחור וז'בוטינסקי בכל דבר ועניין, ושהיה פער עמוק בין המדיניות לרטרוריקה, מצטיירות מיד כפגיעה בקודש. כדי להתגונן מפני פגיעה שכזו מותר, כך מסתבר מן התגובות שנזכרו לעיל, גם לסלף את העובדות.

את הולדת תנועת החרות מתוך האצ"ל ואת תהליך התגבשותה אפשר לבחון משלוש נקודות תצפית משלימות, אך גם שונות זו מזו:

1. אפשר לבחון אותם כחלק מן ההיסטוריה הפנימית של התנועה הרוויזיוניסטית-הז'בוטינסקאית. כאן עולות על הפרק השאלות הבאות: האם היה האצ"ל יורש וממשיך של "תנועת ז'בוטינסקי"? למה הוחלט להקים מפלגה עצמאית, תוך יריבות ותחרות עם הצה"ר (הסתדרות הציונים הרוויזיוניסטים), המפלגה הפוליטית הוותיקה? מה לקחה תנועת החרות מהמסורת הפוליטית והאידיאולוגית של הרוויזיוניזם ומה חידשה? שאלה משנית בהקשר זה היא, למה בחר בגין להציג את עצמו לא כמהפכן, או לפחות כמחדש, אלא כתלמיד ויורש?

2. אפשר לראות בהם מקרה-בחון של מעבר מארגון מחתרתי למפלגה פוליטית במדינה ריבונית, מעבר שהיה כרוך במאבקים פנימיים בין חוגים שונים בתוך המפלגה על התפישה האידיאולוגית ועל התכנית המדינית והכלכלית, ובהקמת מבנה ארגוני חדש. את המקרה הזה צריך לבחון בהשוואה לתהליכי תמורה והסתגלות שעברו על מפלגות אחרות. כאן מתעוררות השאלות האלה: מי הייתה העלית הפוליטית החדשה? איך הרחיבה המפלגה את מעגל תומכיה? והאם שינתה עקרונות יסוד של

הפרוגרמה הרוויזיוניסטית, ובמשך הזמן גם את המצע שלה עצמה? 3. לבסוף ניתן לדון בהם כנקודת הפתיחה לתיאור תולדותיה של תנועת החרות למן היותה אופוזיציה רדיקלית, דרך האיחודים השונים, ועד להיותה מפלגת שלטון בשנת 1977 – הישג שחולל שינוי דרמטי במערך הכוחות הפוליטיים בחברה הישראלית. כאן עומדות על הפרק השאלות דלקמן: האם אפשר למצוא כבר בשנות הראשית של המפלגה סימנים שיבשרו את ההתפתחות בכיוון זה, התפתחות אשר בשנות החמישים ודאי

נראתה כחסרת-סיכוי (ובעניי מחנה השמאל ודאי נחשבה כחזיון עוועים); האם הגיעה לשלטון בזכות עמדותיה משכבר הימים או שמא החלה משנות השישים ואילך לשנות את פניה ואת התנהגותה, ומכאן הצלחתה? יחיעם ויץ בספר זה אינו מספק תשובות לכל השאלות החשובות והמסקרנות האלה. רוב פרקי הספר מתמקדים בתיאור מפורט של השתלשלות האירועים בזירה המפלגתית הפנימית, ושני פרקים דנים במערכת היחסים בין האצ"ל לבין המוסדות של "הישוב המאורגן". בפרקים אלה מגולל ויץ את סיפור המשא ומתן שהתנהל בין האצ"ל ל"הגנה" לפני פרשת "אלטלנה" והפירוק הסופי של האצ"ל בירושלים, מצד אחד, ואת מערכת היחסים בינו לבין המפלגה הפוליטית, הצה"ר הארצישראלית, שראתה עצמה כממשיכה הלגיטימית של התנועה הרוויזיוניסטית. הסיפור בא לפעמים על חשבון הניתוח של ההבדלים העמוקים בעקרונות ובמנטאליות בין המפלגה הוותיקה לארגון המחתרתי. מפרספקטיבה היסטורית, היסטוריה פנימית זו היא הנושא החשוב פחות. ויץ רואה – ובצדק – בהקמת תנועת החרות פרשת-דרכים בתולדות הרוויזיוניזם. במילים אחרות, הוא לא מקבל את הטענה שמדובר בהמשכיות ללא סטיות. תנועת החרות לא הייתה היורשת של הרוויזיוניזם, אלא דאגה להפריד בין ז'בוטינסקי לבין התנועה הרוויזיוניסטית, ונטלה רק חלקים מהמורשה של שניהם. אבל, נראה שוויץ מרדד את התמורות שחלו במעבר ממחתרת למפלגה פוליטית במדינה ריבונית בכך שהוא סבור כי לב התמורה הוא מימוש 'האידיאל המוניסטי' בתנועת החרות. אידיאל זה הוא מגדיר כ"עקרון הריכוזיות המנהיגותית". לדעת ויץ הצליח בגין במה שלא עלה בידי ז'בוטינסקי להשיג – למרות הדימוי שלו – להיות המנהיג הכל-יכול של תנועתו. אכן, בניגוד לפרסוניפיקציה של הרוויזיוניזם בדמותו של זאב ז'בוטינסקי, לא הוא זה שקבע בעניינים רבים את אישיותה הקולקטיבית של התנועה שהנהיג. לעומת זאת, למרות האופוזיציה שקמה לו מבפנים, מנחם בגין הצליח לשלוט בתנועת החרות, לעצב את אישיותה

הקולקטיבית ולקבוע את התנהלותה. ואולם, העיקרון "המוניסטי" של הרוויזיוניזם לא נגע לשאלת המנהיגות, אלא לסדר העדיפויות הרצוי, לשיטתו, של המעשה הציוני. הוא היה עיקרון אידיאולוגי, שכוון נגד מה שהרוויזיוניזם תיאר, בטעות, כ"שעטנז" שמציע השמאל הציוני ומפא"י בראשו. בכל מקרה, לפני בגין – כמנהיג ארגון מחתרת וכראש מפלגה פוליטית במדינה ריבונית – עמדו בעיות שונות לגמרי מאלה שעמדו בפני ז'בוטינסקי. בגין היה צריך לנווט את מפלגתו בין פונדמנטליזם אידיאולוגי ורטוריקה רדיקלית ומיליטנטית, מצד אחד, ובין קבלת כללי המשחק של הדמוקרטיה הפרלמנטרית והצורך בפרגמטיזם, מצד אחר.

הרוויזיוניזם לא היה "מוניסטי", משום שהיה לו מה לומר על המבנה הרצוי של החברה והכלכלה של היישוב, והוא נטל חלק פעיל במאבקים בתחום החברתי והכלכלי שהתנהלו בו. תנועת החרות על אחת כמה וכמה שלא יכולה הייתה להיות "מוניסטית" משום שהייתה חייבת לעצב את עמדתה על אודות אופיים הרצוי של המשטר, הכלכלה והחברה של מדינת ישראל. ביסוד השקפתה בתחומים האלה נמצא שנייות מובהקת: מצד אחד, המשך של התפישה הרוויזיוניסטית בזכות התפקיד המרכזי השמור לסקטור הפרטי, ומצד אחר, תמיכה מפורשת ב"אטטיזם" (ממלכתיות), כפי שהתנסחה כבר במצע הראשון של תנועת החרות מה-15 ביוני 1948. המצע הזה קבע את הצורך בהלאמה של "תעשיות היסוד" ושל כל המפעלים הקשורים בשירותים הציבוריים. השניות הזאת לא הייתה רק פועל יוצא מניגודי השקפות ואינטרסים שהתגלעו בתוך התנועה עצמה. היא הייתה גם תוצאה מכך, שבראש סדר היום של תנועת החרות עמד המאבק ב"שלטון מפא"י", כלומר, הרצון לשלול ממפא"י, המפלגה הפוליטית ההגמונית, את מה שנראה כשליטתה המוחלטת על המשק ועל החברה על-ידי פירוק המוסדות והמנגנונים שיצרו את השליטה הזאת. במילים אחרות, סדר היום של תנועת החרות נקבע לאו דווקא על-פי עקרונות אידיאולוגיים, אלא מעצם היותה מפלגה אופוזיציונית, הטעונה באיבה יוקדת שהופנמה עמוק בתרבות הפוליטית שלה.

מפא"י תוארה כמפלגה ש"חטפה את המדינה" וגייסה את הביורוקרטיה הממשלתית כדי להבטיח את שלטונה. לכן, המאבק של תנועת חרות ל"שחרר" את המשק הפרטי מ"כבלי הביורוקרטיה הממשלתית" נועד בעיקר לעקר את מה שנתפס על-ידה כמוקדי הכוח המבטיחים את שלטון מפא"י ובן-גוריון השנוא. ספרו של יחיעם ויץ עוסק בשנתיים הראשונות של תנועת החרות, מיציאת הארגון הצבאי הלאומי מן המחתרת ועד הבחירות לאספה המכוננת ב-25 בינואר 1949. אף שההכרזה על הקמת המפלגה הפוליטית החדשה – "תנועת החרות מיסודו של האצ"ל" – הייתה ב-15 במאי 1948, בחר ויץ להתחיל את הסקירה בוויכוחים שהחלו בהנהגת האצ"ל מיד אחרי החלטת החלוקה ב-29 בנובמבר 1947 באשר לעתידו של הארגון במדינת ישראל הריבונית. אפשר אמנם לראות בתשעת החודשים שבין מאי 1948 לינואר 1949 תקופה מעצבת, שבה התרחש משבר המעבר ממחתרת למפלגה פוליטית (כחלק מן המעבר מיישוב למדינה). בתקופה זו אכן נקבעו, כדברי ויץ, היסודות וקווי האופי המיוחדים של תנועת החרות, אבל מדובר בפרק זמן קצר מאוד, קצר מדי, שאינו יכול לתת תמונה – אפילו לא חלקית – של תהליכי ההסתגלות ושל יצירת הזהות החדשה, שהיו כרוכים במעבר ממחתרת למפלגה פוליטית. לכן אין הספר נדרש לתיאור עמדותיה של המפלגה בשאלות היסוד של המדינה החדשה, אשר באו לידי ביטוי לא רק בוויכוחים נוקבים על פרשיות מן העבר הלא-רחוק. צריך לקוות שהספר יהיה פרק מבוא להיסטוריה כוללת יותר שצריכה עדיין להיכתב.

פרופסור יעקב שביט מלמד בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב.